

РЕЦЕНЗІЯ

**рецензента, кандидата філософських наук,
асистента кафедри філософії та культурології**

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мартиненка Олександра Петровича

на дисертацію Ончуленка Михайла Івановича

**на тему: «Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення
релігійного: соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика»,**

подану на здобуття ступеня доктора філософії

у галузі знань 03 – Гуманітарні науки

за спеціальністю 033 – Філософія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота Ончуленка Михайла Івановича присвячена одній із концептуально важливих проблем сучасної соціальної філософії та філософії релігії – осмисленню постсекулярних трансформацій як поля взаємодії релігійного і світського після незворотної модерної диференціації. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що класичні моделі секуляризації вже не дають достатнього пояснювального інструментарію для опису сучасної публічної присутності релігії, множинності форм вірування і невірування, а також нових способів легітимації релігійних смислів у плюралістичних суспільствах.

Позитивним є те, що автор не зводить постсекулярність ані до простого «повернення релігії», ані до заперечення секуляризації. У роботі послідовно обстоюється думка, що постсекулярні процеси становлять складну зміну конфігурацій релігійного і світського у публічному просторі, режимах знання, формах соціальної комунікації та культурної самоінтерпретації. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки дозволяє уникнути спрощених схем «занепаду» або «реваншу» сакрального.

Актуальність дисертації пов'язана також з українським науковим контекстом. Попри наявність праць із секуляризації, десекуляризації, постсекулярності, релігієзнавства та філософії релігії, проблема співвідношення просекулярних і прорелігійних інтерпретацій постсекулярного поля потребує подальшого концептуального впорядкування. Дисертація М. І. Ончуленка відповідає цій дослідницькій потребі й органічно вписується в сучасні пошуки української соціально-філософської та релігієзнавчої думки.

Дослідження виконане відповідно до науково-дослідної роботи кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Ціннісно-смісловий потенціал філософії і науки: пошук відповідей на виклики 21 століття» (№ державної реєстрації 0120U102712).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

У дисертації визначено мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження. Метою роботи є соціально-філософська концептуалізація постсекулярних трансформацій через аналіз провідних інтерпретацій секуляризму, традиціоналістської критики модерну та перспектив оновлення релігійного. Співвідношення об'єкта і предмета дослідження є коректним, а сформульовані завдання забезпечують послідовне розгортання заявленої проблематики.

Завдання дисертації логічно впливають із поставленої мети й охоплюють термінологічну демаркацію секуляризації, секулярності, секуляризму та суміжних понять; реконструкцію соціологічної рамки секуляризації; аналіз традиціоналізму як опозиції модерну; розгляд теорії десекуляризації П. Бергера; зіставлення постсекулярних концептів Ю. Габермаса і Ч. Тейлора; обґрунтування типології традиціоналізмів.

Методологічна база дисертації є достатньо розгорнутою: автор використовує історико-філософський, порівняльний, герменевтичний, концептуально-аналітичний, генеалогічний методи, елементи дискурс-аналізу та біоконцептографічний підхід. Таке поєднання є виправданим характером предмета

й дозволяє поєднати реконструкцію інтелектуальних контекстів із поняттєвим аналізом основних категорій секулярного та постсекулярного дискурсу.

Висновки дисертації загалом обґрунтовані й корелюють із дослідницькими завданнями. Автор переконливо демонструє, що постсекулярність не може бути редукована ні до продовження лінійної секуляризації, ні до простого «повернення релігії». Значущим результатом є також послідовне розмежування секуляризації як процесу, секулярності як структурного стану та секуляризму як нормативної програми. Саме ця демаркація створює підґрунтя для аналізу просекулярних і прорелігійних наративів без їх взаємного ототожнення.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна дисертації полягає насамперед у спробі цілісної соціально-філософської концептуалізації постсекулярних трансформацій через двовимірну систему координат – просекулярну та прорелігійну. Ця модель дозволяє розглядати постсекулярне поле не як випадкову множину дискурсів, а як простір напруженої взаємодії різних інтерпретацій секулярного, релігійного, модерного, сакрального і традиційного.

До сильних сторін роботи належить термінологічна демаркація понять секуляризації, секулярності, секуляризму, десекуляризації, контрсекуляризації та постсекулярності. У дисертації слушно показано, що їх змішування веде до помилкових висновків: секулярність починає ототожнюватися із секуляризмом, десекуляризація – з постсекулярністю, а будь-яка публічна присутність релігії – з «поверненням сакрального».

Окремої позитивної оцінки заслуговує біоконцептографічна реконструкція постсекулярних ідей Ю. Габермаса та Ч. Тейлора. Автор пов'язує концептуальні рішення цих мислителів з їхніми інтелектуальними біографіями: у першому випадку – з проблемами комунікативної раціональності, перекладності й легітимації; у другому – з умовами віри, іманентною рамкою, «повнотою» і трансцендентною вертикаллю.

Науково продуктивним є звернення до традиціоналістської критики модерну. Автор не подає традиціоналізм як монолітну позицію, а розрізняє радикальні езотеричні й конфесійні стратегії та відкритий, поміркований варіант традиціоналізму. Завдяки цьому традиціоналістська перспектива постає не лише як критика модерну, а і як один із важливих способів осмислення перспектив оновлення релігійного у постсекулярному контексті.

У цілому наукова новизна дисертації є достатньо обґрунтованою. Її цінність полягає не у простому введенні теми постсекулярності, а в намаганні методологічно впорядкувати складне поле сучасних дискусій про секулярне, постсекулярне і традиціоналістську критику модерну.

Наукова і практична цінність дисертації. Теоретичне значення дисертації полягає у поглибленні соціально-філософського розуміння постсекулярності як аналітичної категорії. Робота демонструє, що постсекулярність не є лише емпіричною констатацією «повернення релігії», а потребує аналізу умов, за яких релігійне, світське, секулярне, традиційне і модерне вступають у нові конфігурації співіснування, конфлікту, комунікативного перекладу та взаємної адаптації.

Дисертація має значення для розвитку українських досліджень постсекулярності, оскільки поєднує соціологічні підходи до секуляризації, концепції десекуляризації, комунікативну філософію Ю. Габермаса, філософію Ч. Тейлора і традиціоналістську критику модерну. Така широта матеріалу засвідчує прагнення автора побачити постсекулярну проблематику не в одному теоретичному вимірі, а в полі взаємодії кількох дослідницьких традицій.

Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання під час викладання курсів із соціальної філософії, філософії релігії, філософії культури, релігієзнавства та культурології, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів і тематичних семінарів, присвячених проблемам секуляризації, постсекулярності, релігії у публічній сфері, міжсвітоглядного діалогу та традиціоналістської критики модерну.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в публікаціях.

Основні результати дисертаційного дослідження належним чином апробовані у наукових публікаціях здобувача. За темою дисертації оприлюднено 10 наукових праць, серед яких 3 статті у фахових наукових виданнях України та 7 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дослідження у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Тематика публікацій відповідає змісту дисертації: у них розглянуто «Секулярну добу» Ч. Тейлора, філософсько-традиційний підхід до феномену секулярності, теорію секуляризації О. Конта, концепт «повнота», полівимірність секуляризації, ідеї С. Х. Насра, контрсекуляризм, соціальні виміри десекуляризації та інклюзію як постсекулярну стратегію соціальної інтеграції.

Аналіз змісту дисертації, її структури та мови. Дисертаційна робота має логічну структуру: складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 204 сторінки, основна частина викладена на 174 сторінках, список використаних джерел містить 150 найменувань. Джерельна база є достатньою для розкриття заявленої теми.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів і публікації. Вступ загалом відповідає вимогам до дисертаційного дослідження і задає його концептуальний напрям.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження секулярності» формує методологічне підґрунтя роботи. У ньому розглянуто стратегії осмислення секулярності, соціально-філософське тлумачення секуляризації, витоки секуляризаційного дискурсу, позитивістський горизонт модерної секулярності та традиціоналізм як опозицію модерну. Розділ виконує важливу підготовчу функцію для подальшого аналізу постсекулярного мислення.

Другий розділ «Постсекулярне мислення: вектори осмислення релігії в сучасності» становить змістове ядро дисертації. У ньому проаналізовано теорію десекуляризації як передумову постсекулярного мислення, концепції Ю. Габермаса і Ч. Тейлора, а також проблему відновлення сакрального через традиціоналістські акценти. Саме тут найбільш виразно проявляється авторська двокоординатна модель постсекулярного поля.

Виклад матеріалу є системним і загалом відповідає нормам академічного стилю. Автор демонструє володіння спеціальною термінологією, працює з широким колом джерел, розмежовує близькі поняття і прагне уникати надмірних узагальнень.

Дотримання академічної доброчесності. На підставі ознайомлення з текстом дисертації, посиланнями на джерела та списком літератури можна констатувати, що робота має ознаки самостійного наукового дослідження. Використані ідеї, положення і тексти інших авторів супроводжуються посиланнями. Ознак порушення академічної доброчесності, які могли б поставити під сумнів самостійний характер роботи, не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до тексту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу М. І. Ончуленка, вважаю за необхідне висловити окремі зауваження, які мають не формальний, а змістовний характер і стосуються передусім подальшого уточнення авторської концептуальної рамки.

1. Центральне для дисертації поняття «оновлення релігійного» потребує більшої дефінітивної строгості. У різних контекстах воно коливається між відновленням сакрального, трансформацією публічної присутності релігії, комунікативним входженням релігійних смислів у публічний простір і оновленням традиції в умовах плюралізму. Було б доцільно чіткіше визначити, який саме вимір оновлення є провідним: соціально-інституційний, комунікативний, аксіологічний, екзистенційний чи метафізичний.

2. Авторська характеристика габермасівської моделі постсекулярності як «витонченої секуляризації» є цікавою і водночас потребує обережнішої аргументації. З одного боку, вона фіксує процедурний характер включення релігійних смислів у публічний дискурс через вимогу перекладності. З іншого боку, у Ю. Габермаса наявне не лише продовження секуляризаційної логіки, а й визнання когнітивного потенціалу релігійних традицій. Цей баланс у роботі варто було б показати виразніше.

3. Поняття «відкритого традиціоналізму» є перспективним, проте в роботі його критерії потребують чіткішої експлікації. Доцільно було б виразніше показати, за якими ознаками цей тип традиціоналізму відмежовується від релігійного плюралізму, комунітаризму, ліберальної теології та моделей культурної ідентичності, орієнтованих на збереження традиції без відмови від модерних інституцій. Насамперед варто уточнити його ставлення до плюралізму, нормативний статус сакрального, механізм збереження традиції та межі сумісності з модерними соціальними інститутами.

4. Двовимірною моделлю просекулярної та прорелігійної координат є евристичною, проте створює ризик надмірної бінаризації постсекулярного поля. Було б корисно додатково пояснити, як у межах цієї моделі розташовуються проміжні, гібридні, позаконфесійні або культурно-релігійні форми ідентичності, які не вписуються однозначно ні в просекулярну, ні в традиціоналістську оптику.

5. Український контекст у дисертації окреслено переважно в аспекті рецепції окремих ідей і дослідницьких підходів. З огляду на суспільну значущість теми, робота могла б бути посилена ширшим аналізом конкретних українських постсекулярних конфігурацій: публічної релігійності, державно-церковних відносин, міжконфесійної взаємодії, досвіду війни, волонтерства і релігійно мотивованої громадянської солідарності.

6. У тексті трапляються окремі технічні, стилістичні та бібліографічні неточності, які не впливають на загальну наукову якість дослідження. Їх варто

врахувати в подальших публікаціях автора та під час наступного опрацювання матеріалів дисертаційного дослідження. Насамперед ідеться про уніфікацію термінологічних формулювань, бібліографічних записів і внутрішніх посилань.

Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Вони спрямовані на уточнення тих аспектів, які можуть бути враховані автором у подальшій науковій роботі над проблематикою постсекулярності.

Загальні висновки щодо тексту дисертаційної роботи. Дисертаційна робота Ончуленка Михайла Івановича «Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення релігійного: соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика» є самостійним, завершеним і теоретично обґрунтованим науковим дослідженням, у якому здійснено концептуалізацію постсекулярних трансформацій у полі взаємодії релігійного і світського.

Робота відзначається актуальністю теми, належним рівнем наукової новизни, достатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю, послідовною структурою, коректним використанням джерельної бази та практичною значущістю результатів. Дискусійні положення, зазначені в рецензії, не заперечують цілісності авторського задуму і можуть бути розглянуті як перспективні напрями подальшого розвитку дослідження.

Дисертація відповідає спеціальності 033 – Філософія, галузі знань 03 – Гуманітарні науки, вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019), а також вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, № 502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024).

Враховуючи зазначене, вважаю, що дисертаційна робота Ончуленка Михайла Івановича заслуговує на позитивну оцінку, а її автор – на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 033 – Філософія.

Рецензент –

кандидат філософських наук,

асистент кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Олександр МАРТИНЕНКО

Підпис *Мартиненко О.* засвідчую
Учений секретар Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
Суровська А. В.
" 18 " травня 2020 р.

